

PSIHO-SOCIJALNI UTJECAJ NA RAZVOJ IDENTITETA KOD ADOLESCENATA

PSYCHO-SOCIAL INFLUENCE ON IDENTITY DEVELOPMENT IN ADOLESCENTS

Marija Žagmešter^{1,2*}, Dalibor Ivanešić^{1,3,4}, Andreja Domitrović^{1,5}

1 Student posljediplomskog doktorskog studija sociologije, Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, Hrvatska.

2 Hrvatsko katoličko sveučilište, Odjel za sociologiju, Zagreb, Hrvatska.

3 Opća županijska bolnica Požega, Objedinjeni hitni bolnički prijam, Požega, Hrvatska.

4 Sveučilište J. J. Strossmayer u Osijeku, Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo, Katedra za sestrinstvo i palijativnu medicinu, Osijek, Hrvatska.

5 Zavod za hitnu medicinu Sisačko-moslavačke županije, Ispostava Popovača, Hrvatska.

*Autor za korespondenciju: marija.zagmester@gmail.com

SAŽETAK

Rad se bavi temom identiteta u adolescenciji, a teorija prema kojoj se vodimo Eriksonova je teorija psihosocijalnog razvoja. Opisuje se pojam adolescencije, stadiji razvoja ličnosti te samo razdoblje adolescencije koje predstavlja buran dio odrastanja. Promjene s kojima se adolescenti susreću mogu voditi uspješnom, ali i neuspješnom svladavanju tog stadija. U to doba na adolescente utječu brojni čimbenici. Obitelj ima najbitniju funkciju, ali njezin utjecaj slabi, a jača utjecaj medija i vršnjaka. Mediji su sve kompleksniji i sve se više razvijaju te time novim generacijama nude brojne mogućnosti ostvarivanja vlastitog identiteta, a uspostavljanjem društvenih mreža osobe mogu započeti s kreiranjem novog, digitalnog identiteta. Slobodu koju društvene mreže nude prividno predstavljaju odmak od realnog svijeta i time mogućnost utaživanja raznih želja i rješavanja problema s kojima se susreću adolescenti, ali s druge strane, često dolazi do iskorištavanja i do brojnih negativnih posljedica za mlade osobe.

Rad daje psihosocijalni pregled doba adolescencije i utjecaja društva na izgradnju identiteta osoba koje su budući potencijal svijeta.

Ključne riječi: adolescencija, identitet, digitalni identitet, mladi, psihosocijalna teorija

ABSTRACT

The paper deals with the topic of identity in adolescence, and the theory we are guided by is Erickson's theory of psychosocial de-

velopment. The concept of adolescence, the stages of personality development and the period of adolescence, which is a turbulent part of growing up, is described. The changes that adolescents encounter can lead to successful but also unsuccessful overcoming of that stage. At that time, adolescents are affected by a number of factors. The family has the most important function, but its influence weakens as the influence of the media and peers grows stronger. The media are becoming more complex and more developed, thus offering numerous opportunities to new generation in realizing their own identity, and with the establishment of social networks, people can start to create a new, digital identity. The freedom that social networks are offering is a departure from the real world and the possibility of satisfying various desires and solutions to problems faced by adolescents. On the other hand, it often leads to exploitation and numerous negative consequences for young people. This paper provides a psychosocial overview of adolescent age and the influence of society on building the identity of persons who are the future potential of the world.

Key words: adolescence, identity, digital identity, young people, psychosocial theory

UVOD

Identitet pojedinca možemo pojednostavljeno opisati kao način na koji on doživljava samog sebe (samopojmanje) i kao takav je ključan aspekt kad govorimo o razvoju osobnosti kojemu svatko, manje ili više uspješno, teži ostvariti tijekom života. S obzirom na

to da navedeni način razmišljanja uvelike utječe kako na sadašnja shvaćanja i djelovanja, tako i na ona buduća, identitet je često predmet psiholoških, socioloških i edukacijskih istraživanja. Na temelju spoznaje o sebi moguće je objasniti prošla ponašanja, ali i predvidjeti buduća. Kako se pozitivni identitet veže uz pozitivna, tj. društveno poželjna ponašanja, a negativan uz devijantna, tj. društveno neprimjerena ponašanja (Marsh i sur., 1984, prema 1) bitno je razumjeti način na koji se identitet zapravo razvija. Naime, tek razumijevanjem nečega možemo na to pokušati utjecati i/ili mijenjati, ako je to potrebno. Iako se identitet razvija kroz cijeli život, jedan period razvoja ističe se kao značajniji od drugih, a to je adolescencija.

Za koncept adolescencije kao posebne razvojne faze zaslužan je psiholog G. Stanley Hall (2). Za tu fazu on je uzeo imenicu adolescentia koja u latinskom jeziku označava mladost. Prema drugim autorima termin adolescencija dolazi od latinskog glagola "adolescere" što znači odrastati. Riječ "adolescent" prema tome bi označavalo "onoga koji raste" (3). Hall je adolescenciju opisao kao razdoblje "bure i oluje" (4).

Adolescencija označava period između djetinjstva i odrasle dobi (2), no točne granice ovog razdoblja prilično je teško točno odrediti. Iako je razdoblje adolescencije usko povezano s pubertetom kojemu je, kao biološkom aspektu odrastanja, ipak lakše odrediti početak i kraj, biološki razvoj nije jedina komponenta adolescencije. Ninčević (3) tvrdi kako se početak adolescencije može gledati kroz početak puberteta, a njezin kraj ovisi o trajanju evolucijskog procesa, čija se duljina uvelike kulturološki uvjetovana.

Uz adolescenciju se, osim fizičkih, vežu i psihičke, kognitivne, osjećajno-spolne, društvene i duhovne promjene (Cian, 1988, prema 3).

CJELOŽIVOTNI RAZVOJ ČOVJEKA

Erikson (5) kroz svoju teoriju psihosocijalnog razvoja ličnosti opisuje osam stadija raspoređenih kroz cijeli život. Ti stadiji javljaju se genetički određenim redoslijedom koji nije podložan promjeni, a neizbježan je za svakog čovjeka.

U svakom stadiju pojava novonastalih osobnih potreba, s jedne strane, i zahtjeva koje pred pojedinca stavlja društvo, s druge strane, dovode do konflikta koji rezultira krizom. Kriza je, u ovom kontekstu, u potpunosti normalna pojava te označava prekretnicu u razvoju pojedinca. Njezine pozitivne, kao i negativne posljedice oblikuju tijek budućeg razvoja. Prevladavanje pozitivnih nad negativnim posljedicama dovodi do jačanja ega i stvaranja pozitivnih stavova kako prema drugima tako i prema samome sebi. Spomenuti konflikti sastavni su dio svakog stadija te ih nije moguće izbjeći, no njihovo pozitivno rješavanje svakako povećava spremnost pojedinca za pozitivne ishode u konfliktima nadolazećih razvojnih stadija. Iako bi se iz navedenog moglo zaključiti da se neuspješno rješavanje određene krize negativno odražava na razvoj u cijelosti, to nije slučaj. Naime, Erikson (6) napominje kako razvojni ishodi u pojedinim stadijima nisu nužno trajni. Naime, ako u pozitivnim uvjetima dođe do ponovne aktivacije prošlih konflikata, može doći do prilagodbe. Jednako tako, neuspjeh u suočavanju s novim konfliktima može dosad pozitivnu ravnotežu u razvoju pomaknuti u negativnom smjeru. Bitno je iz ovoga zaključiti kako konflikti i izvan stadija u kojima je njihovo razrješavanje u fokusu zajednički djeluju na razvoj kroz sve njegove stadije.

ADOLESCENCIJA – DOBA PROMJENA

Kao što je prethodno navedeno, početak adolescencije prvotno je moguće primijetiti kroz fizičke promjene. Način i vrijeme u kojemu će promjene vezane uz pubertet započeti uvelike ovisi o genetskim predispozicijama pojedinca. U pravilu, djevojke ulaze u pubertet dvije godine prije mladića.

Fizičko sazrijevanje nikako se ne može promatrati odvojeno od ostalih aspekata razvoja adolescenta jer su itekako povezani, iako nisu uvijek usklađeni. Fizički razvoj ponekad je brži od emocionalnog ili obratno. Bitno je shvatiti da fizičke promjene adolescent mora na neki način prihvatiti, odnosno mora ih ukomponirati u način na koji opaža samog sebe. Stoga je jasno da te promjene uvelike utječu na doživljaj vlastitog selfa (2). Može se reći da se fizički razvoj odnosi na primarna i sekundarna obilježja seksualnosti koja svojim promjenama od adolescenta zahtijevaju da prihvati vlastito tijelo te da ponovo organizira vlastiti fizički identitet (7).

Kognitivne promjene odnose se na pomak u načinu na koji adolescenti opažaju sebe i svijet oko sebe u odnosu na način na koji su to činili u djetinjstvu. Sposobni su jasnije razlučiti i shvatiti složenost unutarnjeg i vanjskog svijeta te mogu percipirati i razumjeti dvosmislenosti i nedorečenosti (2). Gambini (7) objašnjava kako je to omogućeno zahvaljujući prelasku s konkretnog na hipotetičko-deduktivno ili formalno (2) mišljenje. Zahvaljujući ovoj promjeni pojedinac u ovom razdoblju može pojmiti svijet i onakvim kakav on jest, no isto tako si može predočiti i kakav bi on mogao biti. Razmišljanjem koje nije vezano isključivo za stvari koje se nalaze pred njim te mogućnost izvođenja logičnih zaključaka na temelju poznatih premisa adolescent se može nositi s izazovima koji su pred njim što dovodi do stvaranja odgovarajućeg pojma o samome sebi. Razvoj kritičkog razmišljanja izuzetno je bitan za postizanje autonomije.

Razvoj na društvenoj razini vidljiv je u promjeni značajnih odnosa, tj. fokus se s roditelja prebacuje na prijatelje. Adolescenti teže ostvarivanju dubljih prijateljstava te povezivanjem sa svojim vršnjacima čime se zadovoljava potreba za autonomijom, ali i pripadanjem skupini (7). Vršnjačke grupe kao okruženje i pojedinci s kojima se ostvaruju značajni odnosi mogu imati izrazito pozitivan utjecaj na razvoj osobe, one omogućavaju vježbanje socijalnih ponašanja koja vode ka kognitivnoj i socijalnoj kompetentnosti, kao i eksperimentiranje s ulogama što rezultira razvojem identiteta (Dodge i Gonzales, 2009, prema 8).

Adolescenciju prate fiziološke promjene koje onda rezultiraju intelektualnom zrelošću i formiranjem identiteta. Budući da je adolescencija razdoblje u kojemu pojedinac u procesu socijalizacije i integracije ula-

zi u društvene strukture, treba voditi računa o sociološkim i kulturnim čimbenicima (9). Adolescentsko životno razdoblje iznimno složenim čini raskorak između sociološke i psihološke zrelosti. Kao što objašnjava Mandarić „fizičko, intelektualno i afektivno-emotivno dozrijevanje najintenzivnije je u vrijeme adolescencije“ (9). Predadolescencija je krizni period koji je povezan sa traženjem novoga identiteta. U tom predadolescentnom razdoblju ostvaruje se psihološki identitet, dok je onaj „društveni identitet“ sadržajni proces adolescencije, ali je ustvari i razvojna dimenzija koja traje cijeli život (9).

FORMIRANJE IDENTITETA

Oblikovanje identiteta svakako je presložen proces da bi se vezao za samo jedno razdoblje u životu, kao što je to slučaj za mnoge ključne odrednice pojedinca kao zrele i potpune osobe, no jedan stadij razvoja ipak prednjači po svom doprinosu ovom procesu. Erikson je formiranje identiteta shvaćao na dva, pomalo oprečna načina. S jedne strane je smatrao kako se identitet oblikuje tijekom cijelog života, dok ga je s druge strane vidio kao produkt dubokih i raznolikih promjena s kojima se pojedinac susreće u razdoblju adolescencije. Uzimajući u obzir Eriksonovu teoriju o povezanosti stadija cjeloživotnog razvoja, razumljiva je pretpostavka kako su uspješno riješeni zadaci prethodnih stadija (osjećaj povjerenja, autonomije, inicijative i kompetentnosti) čvrst temelj za izgradnju "vlastitog" identiteta (7).

Erikson (1968, prema 7) navodi kako osobni identitet ima tri dimenzije: dijakroničnu, sinkroničnu i dimenziju djelotvornosti.

Dijakronična dimenzija osigurava pojedinu osjećaj da je uvijek ista osoba, neovisno o tome što je bio prije i što vjeruje da će postati.

Sinkronična dimenzija zaslužna je za osjećaj cjelovitosti. S obzirom na veliki broj različitih uloga koje pojedinac u životu obnaša, ključno je da se ipak u svakom trenutku osjeća jedinstveno i razumno, tj. dosljedno samome sebi.

Dimenzija djelotvornosti (ili uspješnosti) odnosi se na osjećaj da je identitet pojedinca priznat od strane drugih te da je on sam uključen u društveno okruženje kojemu pripada. Ova dimenzija ostvaruje se u onom trenutku kada pojedinac može zapravo djelovati na stvarnost u kojoj živi, odnosno

kada može u njoj nešto promijeniti. Dimenzija uspješnosti povezana je sa samopoštovanjem pojedinca. Ako pojedinac pronade nešto u čemu je uspješan i priznat u svojoj okolini, on će moći izgraditi pozitivan identitet. S druge strane, u slučaju da ne uspije u područjima koji njegova okolina vrednuje pozitivno, pojedinac se može okrenuti devijantnim oblicima ponašanja čime se gradi negativan identitet. Neovisno o predznaku, identitet osigurava da pojedinac spozna samoga sebe (svijest o sebi), ali i da ga spoznaju drugi. Drugim riječima, nudi vidljivost.

Riva (1967, prema 3) vlastiti identitet vidi kao spajanje trostruke integracije:

- prostorna integracija, koju čini odnos uma i tijela,
- vremenska integracija, koju čini odnos prošlosti-sadašnjosti-budućnosti i
- društvena integracija, koja je rezultat odnosa između vlastitog ja i skupine.

Promatrajući oblikovanje identiteta u kontekstu Eriksonovih razvojnih stadija, krizu adolescencije, tj. glavni razvojni zadatak predstavlja koherentni nasuprot difuznom identitetu. Drugim riječima, Erikson smatra kako bi za uspješno svladavanje ovog stadija osoba morala razviti koherentan identitet pri čemu prolazi kroz fazu tzv. psiho-socijalnog moratorija. Psihološki moratorij se odnosi na period u kojem adolescenti isprobavaju, procjenjuju i oblikuju različite životne uloge kako bi vidjeli gdje se točno uklapaju. Ovo preispitivanje identiteta događa se bez obzira na vrijeme, mjesto i okolnosti u kojima se adolescent nalazi (Nakkula, 2003, prema 10). Iako zbunjujuća, ova faza izrazito je bitna za normalan razvoj adolescenta. Uz to, omogućuje razlikovanje različitih tipova adolescenata prema načinu suočavanja s problemom identiteta:

- difuzija identiteta – odnosi se na pojedince kojima nedostaje precizno usmjerenje u nekom području, ali isto tako ga i ne traže
- fiksiranje identiteta – odnosi se na adolescente koji imaju određeno usmjerenje, no nisu ga oni sami birali
- moratorij identiteta – odnosi se na pojedince koji ne traže usmjerenje, a zbog brojnih nedoumica i nesigurnosti odbijaju se izjasniti po pitanju bilo čega
- ostvarenje identiteta – odnosi se na pojedince koji su iz faze moratorija izašli s odlukom te ju nastoje provesti (Pieri, 2003, prema 3).

Kada se govori o procesu oblikovanja identiteta važno je istaknuti identifikaciju kao njegovu važnu odrednicu. Identifikacija je skup procesa koji subjekta navode bilo na prihvaćanje aspekata ličnosti neke druge osobe, bilo na prihvaćanje njezinih vrijednosti (Visconti, 1997, prema 3). Iako su identitet i identifikacija usko povezani, ne radi se o istim konstruktima. Naime, identitet se odnosi na cjelovitu osobu i odgovara na pitanje „Tko sam ja?“. Identifikacija je, s druge strane, parcijalni proces koji odgovara na pitanje „Kako sam ja?“.

Ninčević je u svom radu (3) naveo tri tipa identifikacije kod adolescenata, a to su:

- Identifikacija s herojem/važnom ličnošću (Peluso, 1992), mitom trenutka i njegovim obrascima i vrijednostima – u pravilu se javlja prva i o njoj ovisi uspjeh budućih identifikacija
- Identifikacija s prijateljem – ostvaruje se preko ključnih osoba, a radi se o tome da adolescent idealizira blisku osobu koja posjeduje karakteristike koje on sam nema
- Identifikacija sa skupinom – zaslužna je za usvajanje normi te društvenih i transcendentnih vrijednosti (Previšić, 2000).

Prijelazi između tipova identifikacije imaju pozitivan utjecaj na razvoj identiteta adolescenta jer kroz njih stječe stvarniju i bolju definiciju samoga sebe (3).

DIGITALNI IDENTITET

Tko sve utječe na izgradnju identiteta? Pitanje je koje se, osim psihologa, pita i sociologe. Talcot Parsons nam govori o dvije temeljne funkcije obitelji, to su primarna i sekundarna socijalizacija. Primarna socijalizacija podrazumijeva socijalizaciju tijekom ranog djetinjstva, koja se pretežito odvija u okviru obitelji (11). Primarna socijalizacija uključuje dva temeljna procesa: internalizaciju kulture danog društva i strukturiranje ličnosti (11). Obitelj izgrađuje identitet svojoj djeci, načinom ponašanja, učenja o kulturi i ostalom znanju potrebnom za sudjelovanje u društvu. Sekundarna socijalizacija zbiva se u kasnijim godinama i na nju manje utječe obitelj, dok jačaju utjecaji nekih drugih faktora (primjerice skupine vršnjaka i škola) (11). Pod sekundarnu socijalizaciju pripadaju i mediji koji danas, u 21. stoljeću, predstavljaju veliku moć utjecaja na mlade. Danas možemo govoriti o postojanju

digitalnog identiteta. Svjedoci smo u svakodnevnom životu da je korištenje mobitela uzelo maha, mladi u autobusima, na ulici, na cesti, u školi i doma sve češće i dulje gledaju u ekrane svojih mobilnih uređaja. Djeca i mladi odrastaju u digitalnoj kulturi u kojoj mediji igraju sve važniju ulogu u oblikovanju identiteta (12). Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba, u suradnji s Gradskim uredom za zdravstvo Grada Zagreba i Društvom za komunikacijsku i medijsku kulturu, provela je nacionalni istraživački projekt „Društvena online iskustva i mentalno zdravlje mladih“ u kojem su sudjelovali učenici prvih i trećih razreda srednjih škola iz Osijeka, Zagreba, Rijeke, Splita i Dubrovnika, ukupno 1772 učenika (13). Istraživanje donosi zabrinjavajuće rezultate. Gotovo svi adolescenti imaju pristup internetu od kuće (99,5%), 95,1% putem mobitela, a 77,9% u školi (13). Svaki treći adolescent društvene mreže koristi od 3 do 5 sati dnevno, a svaki peti adolescent više od 5 sati dnevno (13). Razvoj digitalnog identiteta počinje korištenjem društvenih mreža. Gotovo svaki četvrti adolescent otvorio je prvi profil na društvenoj mreži s 12 godina, a oko 30% adolescenata otvorilo je prvi profil na društvenoj mreži s 10 ili manje godina, iako je za otvaranje profila kod većine društvenih mreža dobnog ograničenje 13 godina (13). Prije 10. godine profil je otvorilo 17,5% mladih (13). Ovi podaci ukazuju na slobodu adolescenata koju im pružaju društvene mreže jer se uz pomoć njih mogu lakše izražavati, no osim toga postoje i negativne strane društvenih mreža, poput manipulacije, lažnosti, kontakt s nepoznatim osobama, smanjeni nadzor roditelja i ostalo. Duljim korištenjem društvenih mreža, roditelji imaju sve manje utjecaja na svoju djecu i ulogu odgoja time predaju mrežama. Mnogi adolescenti i mladi upuštaju se u virtualno nasilje jer je to fenomen koji omogućuje anonimnost (12). Korištenje različitih lozinki i lažnih imena omogućuje jednostavno skrivanje vlastitog identiteta (12). Djeca su društvena skupina najpodložnija manipulativnoj moći masovnih medija jer još nemaju razvijen mehanizam razaznavanja simbola i znakova, što ih čini vrlo ranjivima, a zbog toga korporacijske tvrtke i kapitalistički sustav nalaze načine da se približe širokim narodnim masama i velik broj ljudi učine potrošačima ovisnima o proizvodima koje neprestano plasiraju na tržište, a u težnji da dosegnu što više potrošača nalaze način da se približe

i djeci najmlađe dobi kojoj izlažu svoje proizvode novinskim, televizijskim i internetskim oglašavanjem u nadi da će u njih usaditi slike, zvukove i asocijacije koje će ih učiniti potrošačima njihovih proizvoda i u budućnosti, kad ta djeca budu mogla kupovati svojim novcem (14).

Kako bi se spriječio taj scenarij potrebno je educirati roditelje i djecu te istaknuti važnost medijske pismenosti i kritičkog prihvaćanja informacija u medijima jer mediji su ti koji danas postaju glavni kreatori identiteta adolescenata.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je pobliže proučiti razvoj identiteta pri čemu se krenulo od Eriksonove psihosocijalne teorije razvoja ličnosti. Erikson smatra da svaki od osam stadija sadrži odgovarajući razvojni zadatak ili psihosocijalnu krizu, a ovisno o tome koliko uspješno mu pojedinac pristupi dolazi do razvoja njegove osobnosti. Stadiji i pripadajući razvojni zadaci međusobno su povezani što znači da

povoljno rješavanje jednog stadija povećava vjerojatnost za uspjeh prilikom rješavanja sljedećeg. Formiranje identiteta nije jednostavan zadatak te bi bilo naivno vjerovati da se događa samo tijekom jednog od stadija razvoja, no činjenica je da se jedan stadij ističe po kvaliteti i kvantiteti promjena koje nesumnjivo uvelike doprinose oblikovanju identiteta. Riječ je, naravno, o adolescenciji. U ovom stadiju od pojedinca se očekuje da razvije svoj jedinstveni osjećaj identiteta. Kriza koja se javlja u adolescenciji je uspostava koherentnog nasuprot difuznog identiteta. Uspješno rješavanje ove krize, tj. formiranje jasnog identiteta, glavni je zadatak u adolescenciji, a ujedno i dobra predispozicija za uspješan daljnji razvoj pojedinca. Rad se dotiče promjena specifičnih za ovo razdoblje, a sve u nastojanju boljeg razumijevanja njihovih važnosti u formiranju identiteta. Oblikovan identitet omogućuje pojedincu osjećaj konzistentnosti i kontinuiranosti njega samoga neovisno o vidljivim promjenama i protoku vremena. Drugim riječima, identitet omogućuje da se pojedinac osjeća istim unatoč vidljivim

promjenama koje se događaju. Postizanje toga izrazito je važno za uspjeh u daljnjem razvoju, kako osobnom, tako i onom u međuzavisnosti s drugima.

Promjene koje se u određenom periodu u životu događaju na toliko razina neminovno dovode do kompleksnih situacija u kojima se adolescent mora naučiti snalaziti.

Za Eriksona identitet predstavlja psihosocijalnu konstrukciju koja pojedincu omogućuje da se osjeća dosljednim sebi, tj. istim u vremenu iako uočava da su se njegovi vanjski i karakterni aspekti promijenili (1995, prema 3).

Osim obitelji, u kreiranju identiteta danas sve češće imaju ulogu mediji koji nude slobodu i izražavanje pod drugim identitetom i imenom. Razvoj identiteta mladih sada rezultat će se odraslim osobama u budućnosti koje će djelovati u profesionalnim, obiteljskim i drugim područjima života te se zbog toga uvida važnost obrazovanja adolescenata s ciljem kvalitetnog razvoja identiteta.

LITERATURA

1. Lebedina-Manzoni, M., Lotar, M. Percepcija sebe kod adolescenata u Hrvatskoj. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 2011;19(1):39-50.
2. Rudan, V. Normalni adolescentni razvoj. *Medix: specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, 2004;10(52):36-39.
3. Ninčević, M. Izgradnja adolescentskog identiteta u današnje vrijeme. *Odgovne znanosti*, 2009;11(1):119-41.
4. Hall, G. S. *Adolescence: Its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education* (Vol. 2). New York: Appleton, 1916.
5. Jozić, S., Milas, G., Mlačić, B. Odnos Eriksonovih osnovnih snaga ličnosti, emocionalne kompetentnosti i privrženosti prema ljubavnim partnerima u osoba mlađe odrasle dobi. *Društvena Istraživanja*, 2011;3(113):729-50.
6. Ochse, R., Plug, C. Cross-cultural investigation of the validity of Erikson's theory of personality development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986;50(6):1240-52.
7. Gambini, P. Traženje identiteta i smisla u adolescenciji. *Kateheza: časopis za vjeronauk u školi, katehezu i pastoral mladih*, 2005;27(4):334-52.
8. Forko, M., Lotar, M. Izlaganje adolescenata riziku na nagovor vršnjaka-važnost percepcije sebe i drugih. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 2012; 20(1):35-47.
9. Mandarić, V. B. *Religiozni identitet zagrebačkih adolescenata*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Katolički bogoslovni fakultet, 2000.
10. Hamman, D., Hendricks, C. B. The role of the generations in identity formation: Erikson speaks to teachers of adolescents. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 2005;79(2):72-75.
11. Haralambos, M., Holborn, M. *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing, 2002.
12. Mandarić, V. Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih. *Bogoslovska smotra*, 2012;82(1):131-49.
13. Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba. 2019; Dostupno na URL adresi: <https://www.poliklinika-djeca.hr/istrazivanja/rezultati-nacionalnog-istrazivackog-projekta-drustvena-online-iskustva-i-mentalno-zdravlje-mladih/>. Datum pristupa 30. rujna 2020.
14. Knezović, K., Maksimović, I. Manipulativna moć masovnih medija i etičke upitnosti njihova utjecaja na dijete. *Diacovensia*, 2016;24(4):645-66.